

ЛИЧНИЯТ БЕЛЕЖНИК
(ТЕФТЕРЧЕТО)
НА ХРИСТО БОТЙОВ

© Николай Жечев Николов, съставител, предговор,
2018 г.

© Цветолоб Христов Нушев, съставител, 2018 г.

© Книгоиздателска къща „Труд“, корица, 2018 г.

© Книгоиздателска къща „Труд“, 2018 г.

ISBN 978-954-398-551-7

ЛИЧНИЯТ БЕЛЕЖНИК
(ТЕФТЕРЧЕТО)
НА ХРИСТО БОТЙОВ

1875–1876

*Разчетен текст
и коментар*

Посвещава се на 170-годишнината от
рождението на Христо Ботйов

*Съставители
Николай Жечев
Цветолоб Нушев*

Хротокич

Уводни думи

Странно и скръбно е наистина обстоятелството, че за един от най-бележитите синове на България, за нейния неоспорим гений Христо Ботйов, съдбата и времето са оставили твърде малко документални свидетелства. И затова много моменти и епизоди от неговия живот и дейност остават и досега недостатъчно осветлени въпреки огромната литература, посветена на личността, идеите и делото му.

Известно е, че запазените и достигнали до наше време автентични документи, непосредствено свързани с живота и творчеството на Ботйов, са твърде малко. Но въпреки бурния му и неспокоен живот, независимо от многократните смени на местоживеенето му – само през емигрантските си години в Румъния той пребивава за по-дълго или за по-кратко в седем града (Гюргево, Букурещ, Браила, Галац, Александрия, Измаил и Фокшан), – все пак повечето изследователи предполагат, че Ботйов е имал и свой „архив“, че е съхранявал и пазил лични доку-

менти, писма и други материали, свързани с освободителното движение и отразяващи връзките и взаимоотношенията му с негови съвременници.

За това свидетелства и отношението му към документа в широкия смисъл на това понятие. Неслучайно в писмото си до Иван Драсов от 12 април 1875 г. Ботйов се обръща към своя приятел и участник във важни епизоди от историята на българското националноосвободително движение с думите: „Ти трябва да опишеш софийските работи и политическата деятелност на своите познаници, приятели и другари, ако не за обнародване, то поне за архива. Ще дойде време, Драсов, когато деятелността на секиго ще да има важност за нашата история“¹... Затова един от изследователите на неговото документално наследство с основание отбелязва, че Ботйов „е имал пълно съзнание за значението на всичко онова, което съставя градивен материал за написването на тази история“². Но поради редица причини и житейски превратности за съжаление архивът му не е запазен и съхранен до днес³.

Подобно грижовно отношение Ботйов проявява и към джобното си тефтерче (бежжик). В най-напрегнатите и драматични моменти от своя живот, буквално часове и

минути преди завладяването на парахода „Радецки“ от четниците и дебаркирането им на Козлодуйския бряг, великият поет чето-водец се е погрижил за съдбата на тази реликва, за нейното запазване, като я е предал на придружилия го до бекетското пристанище негов съратник Димитър Горов.

Каква е историята и какво е съдържанието на Ботйовото джобно тефтерче; как и къде се е съхранило; кой го е открил и направил достояние на обществеността; от кого е проучвано и публикувано? На тези въпроси ще се опитаме да отговорим накратко в следващите редове.

От вписванията, направени в джобното тефтерче на Ботйов, може с голяма вероятност да се предположи, че то е станало притежание на своя собственик към средата на 1875 г. или по-точно през август с.г., в дните, предшестващи пътуването му в Русия по мисия, възложена му от новосформирания Български революционен комитет в Букурещ.

Тефтерчето е било у Ботйов и той го е използвал за последен път по време на пътуването си с парахода „Радецки“ (16–17 май 1876 г.). Това личи от черновата на част от негово писмо до приятелите му с дата 17 май 1876 г., която е в края на тефтерчето.

Както посочихме вече, на „Радецки“ за-

едно с Ботйов е пътувал и Димитър Горов със съпругата си, а неговият брат Атанас се включил в четата. Активен участник в националноосвободителното движение, търговец по професия, живял по това време в Гюргево, Д. Горов подпомагал материално българското освободително движение, в това число и дейците от т.нар. Общо събрание на апостолите, които са инициатори и ръководители на Априлското въстание през 1876 г. Той поддържал приятелски връзки с Ботйов, на когото дал заем, за да купи печатницата си през лятото на 1875 г. Горов съдействал и при организирането на четата и бил с войводата в последните дни преди и по време на пътуването му с „Радецки“.

Когато Горов слиза на румънското пристанище Бекет – последната спирка на „Радецки“ преди легендарния десант на Козлодуйския бряг, той носел и документи, връчени му от Ботйов. Между тях били писмата до семейството и приятелите му, телеграма до европейски вестници и др., а също и джобният му бележник. Както предполага известният изследовател на личността и делото на Ботйов акад. Михаил Димитров, поетът войвода е заръчал на Горов да предаде джобното му тефтерче за съхранение на Тодор Пеев (Пейов), виден деец на българската емигра-

ция в Румъния, по това време и деловодител на Българското книжовно дружество в Браила. „Следователно – пише акад. Димитров – Ботев се е погрижил да попадне то в ръце, които разбират значението му“⁴. Трябва да се припомни, че Ботйов и преди това е поддържал връзка с Тодор Пеев, а на 12 февруари 1876 г. е изпратил до него и писмо, което е един от най-ярките и вълнуващи епистолярни документи, оставени от ръката на безсмъртния поет и революционер.

По такъв начин личното тефтерче на Ботйов се озовава у Пеев. Там, сред неговите книжа и документи, то остава дълги години и след смъртта му, настъпила през 1904 г.

Едва през 1940 г. този ценен документ става известен на науката и широката българска общественост. Откриването му дължим на стария книжовник Никола Г. Данчов (1878–1964), син на възрожденския художник и близък съратник на Васил Левски Георги Данчов. Издирвайки материали във връзка с подготвяното ново издание на „Българска енциклопедия“, той прегледал архива на Тодор Пеев и попаднал на интересни документи, свързани с видни възрожденски дейци, в това число и с Ботйов. За своята документална находка Н. Данчов информира обществеността с обширна статия, озаглавена

„Неизвестни досега Ботйови реликви“, публикувана на с. 8 в бр. 6291 от 2 юни 1940 г. на софийския вестник „Зора“.

Като споделя с читателите вълнението си от откритите ценни исторически документи, Н. Данчов пише: „Намерих в книжата на Пейов, запазени от неговите наследници, важни писма от П. Р. Славейков, Л. Каравелов, С. Стамболов, П. Хитов, Волов, Д. Горров, В. Друмев, Ст. Заимов, Мар. Дринов, Св. Миларов и др. Но всички те бяха веднага оставени настрана, щом пред мен излезе джебното тефтерче на Ботйов и едно негово писмо!⁵ Джебното тефтерче с толкова важни бележки, които поетът е писал до парахода „Радецки“ и на него – до слизането си на българска земя! Пред тези скъпи реликви облада ме чувство на дълбоко благоговение, което не съм в състояние да изразя, което изпитвах през всичкото време, докато ги разглеждах и четях, което изпитвам и сега, когато говоря за тях“.

Описвайки накратко външния вид и съдържанието на джебното тефтерче, авторът на статията отбелязва: „Невъзможно ми е на това място, макар и накратко, да спомена за всичко, което намирам в това тефтерче – извънредно ценно и за изследовача, и за българина изобщо...“. И по-на-

татък: „Какви ценни неоспорими данни за четата на Ботйова! Писани от самата ръка на войводата“. А по повод намиращата се в тефтерчето чернова на част от стихотворението, посветено на Васил Левски, Н. Данчов основателно подчертава: „Аз не зная да имаме друг подобен документ за творчеството на Ботйова“.

Веднага след тази статия драгоценната по своята историческа стойност документална находка на Н. Г. Данчов предизвиква жив интерес сред изследователите и почитателите на личността и творчеството на Ботйов. Още същата година при отпечатването на том 3. от съчиненията на Ботйов акад. М. Димитров отбелязва значението на откритото Ботйово тефтерче и други документи. Важната роля, която то ще има за изследователите на творческия процес на Ботйов, подчертава и акад. Т. Павлов в издадената през същата година своя книга „Христо Ботев – поет, критик и философ“.

Над 70 години са изминали от съобщението на Н. Данчов, а интересът към ценната документална реликва не секва. Един от първите изследователи, който подробно и задълбочено започва да проучва тефтерчето, е Иван Хаджов. Резултатите от изследванията си той оповестява в няколко статии. Първата

е „Из поетическата лаборатория на Ботева (Надникване в личното тефтерче на поета)“⁶. В нея той анализира черновата на стихотворението, посветено на Васил Левски, и изтъква, че „речените строфи представляват едничкият и пръв случай, по който можем да наблюдаваме и непосредствена Ботева работа върху творение, когато се то още оформява – преди още да се е то завършило и да е станало обществено достояние“ (с. 34). Две години по-късно Ив. Хаджов публикува по-цялостните си наблюдения върху този документ в статията си „Бележките в личното тефтерче на Ботева“⁷, в която обнародва разчетен текст от тефтерчето, макар да допуска някои неточности. Негово е и изследването „Към идентификацията на някои от четниците в личното тефтерче на Ботева“⁸.

И други изследователи през четиридесетте години на миналия век обръщат поглед към тефтерчето на Ботйов. Така например Иван Кр. Стойчев прави отделни корекции в разчетения от И. Хаджов текст⁹. На някои текстове в тефтерчето се спира и известният турколог Васил Шанов¹⁰, а поетът Иван Бурин разглежда творческия процес у Ботйов¹¹.

През 1948 г. проф. Александър Бурмов обнародва почти изцяло текста на тефтерче-

то в редактирания от него том 1. от съчиненията на Ботйов¹². Няколко години по-късно част от съдържанието на тефтерчето с имената на четниците е публикувано в том 1. на документалния сборник за Априлското въстание от 1876 г.¹³ След две десетилетия текстът на тефтерчето намира място и в събраните съчинения на Ботйов¹⁴, и в том 1. на двутомното издание от 1986 г.¹⁵ В пълен обем тефтерчето е включено и в сборника с документи от и до Ботйов, съставен от Н. Жечев и Цв. Нушев, както и в самостоятелни юбилейни издания, съставени от тях и издадени съвместно с Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и Общонародна фондация „Христо Ботйов“¹⁶. Тези издания включват факсимилна част и разчетения (транскрибиран) текст, както и кратки пояснителни бележки за лица и събития, споменати в него.

Джобното тефтерче с черновата на част от стихотворението, посветено на В. Левски, е предмет на анализи и проучване и от биографите на Ботйов, както и от други изследователи на творческия процес на поета¹⁷.

Тефтерчето на Ботйов е разглеждано и в множество статии и бележки в периодичния печат, публикувани предимно във връзка с годишнини на поета революционер. Извънредно високата историческа стойност на

тази документална реликва подчертава и Кирила Възвъзова-Каратеодорова¹⁸. Специална статия на джобното тефтерче на Ботйов посвещават В. Тилева и З. Нонева¹⁹.

* * *

Още през 1940 г. в статията си Никола Данчов препоръчва откритото от него тефтерче и други ценни документи да бъдат предадени в Народната библиотека, „за да бъдат съхранени, както подобава на скъпи народни реликви“. Осем години по-късно тази препоръка е изпълнена. През август 1948 г. наследниците на Тодор Пеев – дъщеря му Здравка и синът му Пенчо – даряват на Народната библиотека в София джобното тефтерче на Ботйов и писмото му до Тодор Пеев от 12 февруари 1876 г.²⁰ В Националната библиотека тефтерчето се съхранява в Българския исторически архив (БИА) под сигнатура П, Д, 856, като от доста години вече се пази в сейф на Българската народна банка.

* * *

Джобното тефтерче на Ботйов е неголямо по обем и формат. То е с размери 9×13,5 см, с твърди, гладки, тъмновиолетови кожени корици, оброчени с ластик. Както посочва Н. Данчов в първата си публикация, Ботйов

е писал в тефтерчето „наопъки, т.е. имал е последната негова корица с ластика и преградката за първа“. В запазения до наши дни вид и обем тефтерчето има 43 листа (86 страници), от които една част неизписани, празни (23, 25, 27, 28, 33, 34, 38–40, 47–49, 51, 53, 54, 57, 59–74 и 78–84).

Вписванията в тефтерчето, включително зачертаванията, поправките, подчертаванията и др., са правени от Ботйов с мораво мастило или обикновен черен молив, на места вече твърде избледнели. Според някои изследователи отделни бележки не са писани от ръката на Ботйов²¹. Наистина прави впечатление, че на места почеркът е неравен, грубоват, с незавършени думи и т.н. Не трябва да се забравя обаче, че в повечето случаи тези вписвания не са правени на маса, в спокойна обстановка, а най-вече „в крачка“, „на коляно“, по време на пътувания, при разговори и т.н.

* * *

Съдържанието на джобното тефтерче на Ботйов може да се групира в няколко основни теми.

Първите му страници съдържат предимно имена и адреси, свързани главно с пътуването му до Кишинев, Одеса, Николаев и

други селища в тогавашната Руска империя в края на август и през първата половина на септември 1875 г., предприето по поръчение на новоизбрания Български революционен комитет в Букурещ. Комитетът му възлага мисията да доведе от Русия войводата Филип Тотю и други българи, военни специалисти (по това време на руска военна служба), както и да набави въоръжение и да осигури подкрепа за предстоящото въстание в България. Вписаните разходи за пътуванията, хотелите и др. свидетелстват за изостреното чувство за отчетност, което Ботйов е имал към средствата на революционната организация, които са му дадени във връзка с важните задачи, с които е бил натоварен.

Втората група бележки се отнасят най-вече до разпространението на Ботйовите издания. Това са: стихосбирката „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“, преведените от Ботйов книги (драмата „Кремуций Корд“ от украинския писател и историк Н. Костомаров, „За славянското произхождение на дунавските българи“ от руския историк Д. Ив. Иловайски) и издадения от Ботйов календар за 1876 г. с образа на Васил Левски и стихотворението, посветено на него. Екземпляри от този календар не са открити досега. Данните от тефтерчето съ-

държат податки за тиража на тези издания, за разходите за подвързия, пренасяне и т.н. Те показват и механизма за разпространението им, разкриват лицата, които предимно са натоварени с тази дейност, както и сподвижниците на Ботйов в различните градове с многобройна българска общност, до които са изпращани въпросните издания.

Сред най-важните страници в бележника са запазените чернови на части от стихотворението, посветено на Васил Левски, които според всички изследователи са засега единствените запазени автентични свидетелства за творческия процес на създаване на произведението и въобще за поетичното творчество на българския гений.

Най-голяма част от обема на тефтерчето заемат бележките, свързани с имената на кандидати и действителни участници в четата на Ботйов от пролетта на 1876 г. Разглеждайки тази част от Ботйовия бележник, проф. Дойно Дойнов пише: „Но сега, драги читателю, който разлистваш войводското тефтерче, спри погледа си на десетките имена по избелелите страници – те не са само знаци, те са прозорец към личната съдба и херойска смърт, те са ония, които сътвориха Априлската епопея... „Калесал“ ги е Ботев, причестил ги е не само във великото дело за

освобождението, но им е проправил и пътя към Националния пантеон...“²². В тефтерчето са записани и други бележки, сметки, имена, както и някои сентенции и поговорки.

* * *

Настоящото издание е посветено на 170-годишнината от рождението на Христо Ботйов. То е подготвено с помощта на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и съдържа две самостоятелни книжни тела. Едното представлява точно копие на тефтерчето в неговите оригинални размери и цветност, а другото съдържа разчетения му (транскрибиран) текст, както и кратки пояснителни бележки за лица и събития, споменати в него.

Надяваме се, че предложената книга, пресъздаваща един от малкото запазени до днес документи реликва, оставени от ръката на великия поет революционер, ще предизвика интерес сред читателите. Защото тя отразява едни от най-важните страници от неговия живот, от поетичното му творчество, както и от участието му в националноосвободителното движение, увенчани с възвишения родолюбив подвиг саможертва за свободата на отечеството.

Проф. Николай Жечев

Разчитането и представянето на тефтерчето беше направено de visu по оригинала с оглед да бъде възможно най-близо до автентичния текст. При наличието на факсимилно издание само бяха осъвременени някои букви, които днес не се употребяват, и бяха отстранени краесловните ерове.

Запазени са пунктуацията, езиковите особености, употребата на пълния и краткия член; спазени са редовете според оригинала, запазени са изписванията на латиница. За пояснение и допълнения към текста в квадратни скоби са добавени букви и думи. Зачертаните думи в оригинала са дадени зачертани и в разчетения текст. За по-голяма яснота са отбелязани и празните страници. В основния текст са представени и някои по-късни вписвания (от други лица).

Обяснителните бележки и коментарите са кратки и се отнасят за по-малко известните дейци. Посочени са и основните съчинения, в които могат да се намерят повече данни за четата на Ботйов.

Възприето е името „Ботйов“ вместо досега срещащото се в литературата „Ботев“, тъй като то е използвано от самия поет войвода. Формата „Ботев“ е изписана само в цитатите от други съчинения и в библиографските посочвания.

От съставителите

(Корица)

(с. 1)

[Гръб на първи форзац]

Его Високоблагор[одие]
Кишиневскому
Уездному Ис-
правнику Ивану
Степановичу Ива-
нову²³

Тома Атанасов

2270

2270

4540

(с. 2)

пр. возн. ц. дядо Първо²⁴

При Вознесенската

черкова седи дядо

Първо и син му

Найден офицер²⁵

_____ Никола Славчов²⁶

поднарядник.

Заплачено²⁷ от Котенти

до Кишенев 2–4 _____

В том ч. 25

В отн. 35

Николаев Hotel

Орнанди. 15 №²⁸